

LIETUVIŲ AUTORIAUS KNYGA APIE POSTKOMUNISTINĖS EUROPOS TRANSFORMACIJAS

Turiu prisipažinti, kad, skaitant šią iš dvylikos tarpusavyje susietų esė sudarytą knygą¹, ne kartą mintimis tekdavo grįžti į daugia-tūkstantinių mitingų ir Baltijos kelio metus, į tuos, pasak autoriaus, *annus mirabilis*. Neturėdamas galimybės net trumpai apžvelgti visų tose esė gvildenamų klausimų ir norėdamas ilgiau sustoti prie ke-lių temų, apsiribosiu supažindindamas skaitytoją su knygos skyrių pavadinimais: 1. „Vidurio Europa kaip postkomunistinis regionas“; 2. „Pozityvi ir negatyvi laisvė Vidurio Europoje prieš ir po 1989-ųjų“; 3. „Virtuali ir reali laisvė Vidurio Europoje“; 4. „Visiška ir nevisiška tranzicija Vidurio Europoje“; 5. „Kintanti socioekonominė tikrovė ir postsocialistinė apversta moralė“; 6. „Dviejų Europų išsivadavimas 1968 m. žvelgiant iš 1989-ųjų perspektyvos“; 7. „Vilniaus dešimtu-kas“ – geopolitinė emancipacija ar prarasta angeliškos moralios poli- tikos galimybė“?; 8. „Europos Sąjungos demiurgas ir Vidurio Eu-ropa“; 9. „Skirtingos pergalės Antrajame pasauliniame kare dienos (Gegužės 9-osios) reikšmės: Rusijos ir Baltijos šalių perspektyvos po 1989-ųjų“; 10. „Socialinė ir politinė šviesos prasmė Vidurio Eu-ropoje iki ir po 1989-ųjų“; 11. „Komunistinė nostalgija kaip praei-

---

¹ Kavaliauskas Tomas, *Transformations in Central Europe between 1989 and 2012: Geopolitical, Cultural, and Socioeconomic Shifts*, Lexington Books, 2012, 208 p.

ties ekstrapoliacija dabartyje“; 12. „Katynė neatsitiko antrą kartą“. Už šių, manau, intriguojančiai skambančių pavadinimų slypi tikrai netrivialūs pamąstymai, su kuriais vietomis galima nesutikti, tačiau nuo kurių neįmanoma abejingai nusigręžti, ypač tam, kuriam pačiam teko būti aprašomų virsmų liudininku.

Jeigu minėtų virsmų – taip, kaip jie aprašomi T. Kavaliausko knygoje, – esmę ir pobūdį reikėtų nusakyti dviem žodžiais, tie žodžiai (bent jau taip atrodo šių recenzijų rašančiajam) būtų „išsilaisvinimas“ ir „sudėtingumas“. Autoriui puikiai sekasi išvengti primityvių supaprastinimų, tarp kurių pasitaiko ir tokių (tai iliustruojama citatomis), kuriuos galėtum tikėtis išgirsti namų šeimininkų pokalbyje, o ne išvysti moksliniame tekste. Antai autorius kategoriškai nesutinka su nuomone, pasak kurios, slovėnų nacionalizmas esąs „europietiškas“, o kroatų „ir ypač serbų nacionalizmas“ apibūdinamas „kaip barbariškas ir neeuropietiškas“². Rašydamas apie nacionalinių mažumų problemas Latvijoje ir Estijoje autorius sugeba pakilti virš nekritiško „baltiško solidarumo“ ir pripažinti, kad įtampos katalizatorius yra ne tik tų šalių „rusakalbiai“ gyventojai, bet ir latvių bei estų „radikalūs nacionalistai“³. Nagrinėjant prieštarai vertinamą vadinamojo „Vilniaus dešimtuko“ išreikštą pritarimą JAV karui prieš Iraką, daroma išvada, kad „regione buvo pasiekta geopolitinė emancipacija, Vilniaus dešimtuko balsas buvo išgirstas, proamerikietiškas identitetas sustiprintas, bet tai buvo pasiekta moralios politikos tradicijos, gyvenimo tiesoje politikos išsižadėjimo kaina“⁴. Atmetamas pokomunistinės transformacijos sunkumų aiškinimas (kuris buvo – o iš dalies ir tebėra – populiarus Lietuvoje) vien „sovietinio palikimo“ ir *homo sovieticus* kategorijomis⁵. Kvestionuojama postkomunistinės transformacijos optimistinė linijinė interpretacija (kurios svarbiausia

---

² Kavaliauskas, *op. cit.*, p. 33–34.

³ Ten pat, p. 55–57.

⁴ Ten pat, p. 122

⁵ Ten pat, p. 39.

data yra 2004 m., kai ES narėmis tapo dauguma Vidurio Europos šalių) „kaip pažangos senąja Apšvietos prasme“ ir keliamas klausimas: „<...> demokratinis pliuralizmas ir socioekonominė sėkmė – keliems oligarchams ar eiliniams piliečiams?“⁶ Autorius nelinkęs pritarti Zenono Norkaus požiūriui, kad sėkmingos postkomunistinės transformacijos požymiu pakanka laikyti perėjimą prie liberalios demokratijos ir rinkos ekonomikos⁷, ir tvirtina, kad taip pat būtina turėti omenyje geopolitinius pokyčius ir mažumų teisių problemą⁸. Daug dėmesio skiriama Vidurio Europos tapatybės („paradoksali Vidurio Europos tapatybė“) ir ES identiteto problemoms⁹, o gana kritišką referendumų dėl stojimo į ES vertinimą lydi teiginys: „Atrodo, kad Vakarai norėjo apglėbti Vidurio Europą ne mažiau (jei ne daugiau), nei pastaroji norėjo susijungti su Vakarais“¹⁰. Prie šios įžvalgos, kaip ir prie klausimo „kam tenka demokratinis pliuralizmas ir socioekonominė sėkmė“, dar sugrįšime. O dabar, pažymėjęs, kad panašių nesusaprastinto kompleksiško požiūrio į 1989–2012 m. Vidurio Europoje vykusius virsmus pavyzdžių T. Kavaliausko knygoje esama, be abejo, ir daugiau, norėčiau pasidalyti keliomis savo mintimis, kurias reikėtų suprasti ne tiek kaip kritiką, kiek kaip pasinaudojimą knygos autoriaus suteikta galimybe diskutuoti.

Rašančiajam šias eilutes atrodo, kad jo tautiečio kuriamame sudėtingame Vidurio Europos išsilaisvinimo paveiksle Lietuvos išsivadavimo specifika galėtų būti labiau paryškinta. Aptardamas skirtingas 1989 m. patirtis Vidurio Europoje ir Balkanuose knygos autorius rašo:

„Balkanų regione 1989 m. turi kitokią reikšmę negu Vidurio Europoje. Vidurio Europa 1989 m. šventė Berlyno sienos žlugimą ir

⁶ Ten pat, p. 53.

⁷ Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 345.

⁸ Kavaliauskas, *op. cit.*, p. 61–68.

⁹ Ten pat, p. 1–9, 32, 126–134.

¹⁰ Ten pat, p. 131.

buvo engėjo – SSRS – atsitraukimo liudininkė, o buvusioje Jugoslavijoje *annus mirabilis* reiškė engėjo – Serbijos – iškilimą.¹¹ Kaip žinome, buvusios Jugoslavijos karuose serbams teko pralaimėjusiųjų vaidmuo. Apie „Lietuvos išsivadavimo specifika“ kalbu tokio (tikiuosi, nevisišškai beprasmio) klausimo kontekste: „Kas ir kiek laimėjo (o gal pralaimėjo?) iš komunizmo žlugimo?“ Lietuviai, latviai ir estai *vieninteliai* visoje postkomunistinėje erdvėje atkūrė tarp dviejų pasaulinių karų egzistavusį ir komunizmo sunaikintą valstybingumą. Ir šia prasme laimėjo daugiausia. Manau, jog tai, kad trys Baltijos valstybės visoje postkomunistinėje erdvėje iš komunizmo išėjo laimėjusios daugiausia (jos laimėjo daugiau nei iš komunizmo išsivadavusios Europos šalys, kurios komunizmo nebuvo ištrintos iš politinio žemėlapio, daugiau nei buvusios SSRS respublikos, kuriose nepriklausomos valstybinės būties atmintis – dėl ilgesnio buvimo sovietinėje imperijoje – buvo daug silpnesnė, todėl nepriklausomybės įgijimas nebuvo sutiktas taip emociškai pakiliai, daugiau nei visi tie kraštai – buvusi Jugoslavija, Užkaukazė, – kuriuose nepriklausomybę lydėjo daugybė kraujo, pagaliau nepalyginti daugiau už Rusiją, kuri iš komunizmo išsivadavo prarasdama imperiją ir pakludama abejotinos kokybės demokratijos ir oligarchinio kapitalizmo simbiozei), paradoksaliai slypėjo ir didžiulis pavojus. (Reikia pasakyti, kad Lietuva, pirmą kartą istorijoje savo valstybiniame kūne suvienijusi Vilnių ir Klaipėdą, iš komunizmo žlugimo laimėjo daugiau nei Latvija ir Estija, kurios neteko kai kurių 1940 m. turėtų pasienio su Rusija rajonų, kartu „dovanų“ gaudamos gausias rusakalbių bendruomenes.) Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje susiformavo specifinis visuomeninis politinis diskursas, viena vertus, blokažes rimtą socialinio teisingumo problemos formulavimą (tai buvo laikoma „sovietinės praeities nostalgija“), o, kita vertus, neleidęs atsirasti rimtai to naujo sociopolitinio ir ekonominio būvio, kuriame atsidadė iš komunizmo išsivadavusi šalis, kritinei analizei. Būtent šio visuomeninio

---

¹¹ Ten pat, p. 25–26.

politinio diskurso, socialinį Lietuvoje susiformavusio kapitalizmo blogį (kuris, kaip buvo aiškinama, būsiąs įveiktas pasibaigus „pereinamajam laikotarpiui“) skelbusio būtina „laisvės kaina“, egzistavimu galima paaiškinti faktą, kad – kitaip nei mažiau iš komunizmo žlugimo laimėjusiose šalyse – pas mus labai ilgai teko laukti gilesnių ir kritiškesnių kapitalistinės Lietuvos tikrovės apmąstymų. Tik nuo XXI a. pirmojo dešimtmečio vidurio galima kalbėti apie tokius intelektualinius reiškinius kaip, pavyzdžiui, fundamentalus Z. Norkaus darbas „Kokia demokratija, koks kapitalizmas?“ arba Vytauto Rubavičiaus „Postmodernusis kapitalizmas“. Iš tikrųjų – koks kapitalizmas susiformavo Lietuvoje ir kitur Vidurio bei Rytų Europoje žlugus komunizmui? Iš knygos sužinome, kad „<...> laukinis kapitalizmas XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje <...> Lietuvoje ir ypač Rusijoje tapo įmanomas dėl korumpuotos juridinės sistemos“¹². Prieš grįždami prie tikslesnės to „laukinio kapitalizmo“ definicijos trumpam sustokime prie kito klausimo.

Eilinį kartą pabrėžęs Vidurio Europos išsilaisvinimo dvasinių vektorių kombinacijos sudėtingumą – „liberali išsivadavimo dvasia jungėsi su nacionalistiniu jausmu ir religiniu konservatizmu“¹³ – T. Kavaliauskas, bandydamas paaiškinti Vidurio Europos postkomunistinės transformacijos „sėkmės istoriją“, atrodo, vis dėlto yra linkęs teikti pirmenybę vienam dėmeniui: „Liberalizmo grūdas etnocentrinio nacionalizmo viduje gali būti atsakymas į klausimą, kodėl Vidurio Europa vystėsi sparčiau už Rytų Europą, ir kodėl Vidurio Europa, skirtingai nuo buvusios Jugoslavijos, išvengė karo.“¹⁴ Tvirtinimas, kad „Vidurio Europa vystėsi sparčiau už Rytų Europą“, vargu ar būtų savaime suprantamas Rusijoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje. Tačiau šios recenzijos autoriui daug svarbesnis yra gana keblus ir painus santykis tarp „liberalaus nacionalizmo“, kuriam T. Kavaliauskas

---

¹² Kavaliauskas, *op. cit.*, p. 84.

¹³ Ten pat, p. 29–30.

¹⁴ Ten pat, p. 32.

akivaizdžiai teikia pirmenybę priešindamas jį destruktiviam serbų ir kroatų „radikaliam nacionalizmui“¹⁵, kuris, savo ruožtu, regis, yra kraštutinis ir agresyvus „etnocentrinio nacionalizmo“ pasireiškimas. Pripažindami Vytauto Kavolio – kurį recenzuojamos knygos autorius laiko vienu iškiliausių lietuviškojo „liberalaus nacionalizmo“ atstovų¹⁶ – neabejotiną svarbą Lietuvos intelektualinėje panoramoje, mintimis sugrįžkime į *annus mirabilis*. Kieno dvasia pleveno viršum daugiatūkstantinių minių? Ar tik ne romantikų Maironio ir Juozo Naujalio, ar ne Bernardo Brazdžionio ir Justino Marcinkevičiaus „Mindaugo“, „Katedros“ ir „Mažvydo“¹⁷ dvasia? Ar taikus šių minių nacionalizmo pobūdis buvo nulemtas „liberalizmo grūdo etnocentrinio nacionalizmo viduje“? Turbūt galima aiškinti ir taip, tačiau aš *annus mirabilis* nacionalizmą – bent jau Lietuvoje – esu linkęs apibūdinti tiesiog kaip „romantinį nacionalizmą“, kuris nedaug skyrėsi nuo to, kurio vedama lietuvių tauta atkūrė savo valstybę antrojo XX a. dešimtmečio pabaigoje. (Muzikos sferoje tai būtų didžiųjų Vidurio Europos romantikų – Frédéricio Chopino, Ferencio Liszto, Antonino Dvořáko – nacionalizmas.) Kaip ir kodėl romantinis etnocentrinis nacionalizmas virsta destruktiviu radikaliu nacionalizmu – painus klausimas. Manau, kad knygos autorius pernelyg sureikšmina pozityvų „liberalaus nacionalizmo“ vaidmenį, todėl autoriaus polemikoje su Jacques’u Rupniku ir Martinu Paloušu esu labiau pastarųjų pusėje. J. Rupnikas rašo: „Pagrindinis skirtumas tarp Vidurio

---

¹⁵ Ten pat, p. 36.

¹⁶ Autorius akcentuoja, kad „Lietuvoje garsūs liberalai neturi bendro požiūrio į lietuvių etniškumą“. Kitai nei poetas ir buvęs disidentas Tomas Venclova, kuris „<...> pareiškė, kad visi lietuviai yra lenkai“, pasaulinio garso sociologas ir civilizacijų teoretikas Vytautas Kavolis buvo įsitikinęs, jog „<...> lietuvių savimonė savo brandos aukščiausią tašką pasiekė išlaisvindama lietuvių kalbą nuo lenkų kalbos dominavimo ir įsteigdama lietuviškąją pasaulėžiūrą“. V. Kavolio teoriją, kuri „<...> ne tik sutauko liberalizmą ir nacionalizmą, bet ir parodo, kad jie gali būti suderinami, kai civilizacinis poliologas tarp tautų apima ir vietinę patirtį, ir *Kito* patyrimą“, autorius šiūlo vadinti „etnokosmopolitizmu“ (p. 41–42).

¹⁷ J. Marcinkevičiaus dramų trilogija.

ir Pietų Europos yra ne tai, kad pirmoji tolerantiškesnė ir labiau pliuralistinė, bet tai, kad „etnis valymas“ Vidurio Europoje buvo visiškai įgyvendintas prieš pusę amžiaus, o Balkanuose „homogeniškos“ nacionalinės valstybės kūrimosi procesas vis dar vyksta¹⁸. Aišku, kategoriškam teiginiui, kad „etnis valymas“ Vidurio Europoje buvo visiškai įgyvendintas prieš pusę amžiaus“, prieštarauja jau vien gausios vengrų tautinės mažumos egzistavimas Rumunijoje ir Slovakijoje. Tačiau negalima ignoruoti fakto, kad Antrojo pasaulinio karo padarinys Vidurio Europoje buvo ne tik žydų ir romų genocidas, bet ir milijonų regiono gyventojų – pirmiausia vokiečių – prievartinis perkėlimas, leidęs sukurti iš esmės homogeniškas Lenkiją ir Čekiją. (Vilniaus ir Klaipėdos „lietuviškumas“, beje, irgi yra Antrojo pasaulinio karo rezultatas.) Galima prisiminti ir Turkiją su jos kurdų ir armėnų problemomis. „Kurdų problema“ yra aptariama „separatizmo“ ir „kovos su terorizmu“ kategorijomis, o „armėnų problema“ egzistuoja kaip armėnų genocido pripažinimo problema. Kita vertus, nereikėtų visiškai atmesti ir M. Paloušo interpretacijos, pasak kurios, karo Jugoslavijoje priežastimi tapo „etniškumo, kuris buvo slopinamas komunistinės ideologijos ir laikomas „užšaldytas“ keturis šaltjo karo dešimtmečius, iškilimas“¹⁹. Trečiajame XX a. dešimtmetyje apie komunizmo ideologiją, kaip apie „<...> visas SSRS tautas į vieną valstybinę visumą vienijantį ir nacionalistinėms separatistinėms srovėms prieštaraujantį faktorių“, rašė rusų eurazininkai, kartu išvelgdami, kad „<...> proletariato diktatūros idėja, proletariato solidarumo skatinimas ir klasinės neapykantos kurstymas galų gale turi pasirodyti neveiksmingos priemonės prieš nacionalistinius ir separatistinius SSRS tautų siekius“²⁰. Manau, kad atsakymo į klausimą, kodėl tie „nacionalistiniai ir separatistiniai SSRS tautų siekiai“ neatvedė (bent jau europinėje SSRS dalyje) prie Jugoslavijos koš-

¹⁸ Kavaliauskas, *op. cit.*, p. 34.

¹⁹ Ten pat, p. 35.

²⁰ Trubeckoj N., *Nasledie Čingischana*, Moskva: Agraf, 1999, p. 498–499.

maro, negalima aiškinti vien „liberalaus nacionalizmo“ faktoriumi. Jugoslavijos ir europinės SSRS postkomunistinių erdvių skirtingos istorijos buvo nulemtos tiek skirtingų Antrojo pasaulinio karo paliktų istorinės atminties konfigūracijų (kitaip nei didžiausios Jugoslavijos tautos – serbai ir kroatai, absoliuti dauguma rusų, ukrainiečių ir baltarusių kovėsi prieš bendrą priešą – nacionalsocialistinę Vokietiją), tiek branduolinio SSRS statuso, tiek asmeninių serbų ir kroatų politinių lyderių savybių... Bet grįžkime prie ankstesnės pastraipos pabaigoje suformuluoto klausimo.

Kai T. Kavaliauskas rašo apie ištis revoliucinį „dorybių ir ydų apvertimą aukštyn kojomis“²¹, vykusį postkomunistinėje Vidurio ir Rytų Europoje, tai, turint omenyje iš esmės taikų – kitokių nei „klasiškinių“ (arba „modernių“) politinių revoliucijų – šio virsmo pobūdį, galima daryti prielaidą, kad aprašomą „postmodernią“ transformaciją patyrusiose visuomenėse būta kažkokių sutarimo dėl pamatinių visuomeninę būtį steigiančių ideologinių paradigms kaitos. Kad postkomunistinėje transformacijoje dalyvavusios Vidurio ir Rytų Europos visuomenės pasikeitė – akivaizdus faktas. Kaip akivaizdus ir nesutarimas dėl to, kaip tuos pokyčius vertinti. Gana iškalbingai atrodo faktas, jog 4 iš 5 šiandien gyvų filosofų, stovėjusių prie Sąjūdžio ištakų (iš 35 Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių 6 buvo filosofai) – Bronislovas Genzelis, Romualdas Ozolas, Vytautas Radžvilas, Arvydas Juozaitis – dabartinę Lietuvos būklę vertina labai kritiškai. Daug mažiau akivaizdus yra atsakymas į klausimą, kiek minėtame nerašytame susitarime dėl pamatinių visuomeninę būtį steigiančių ideologinių paradigms kaitos dalyvavusios skirtingos visuomenės grupės suprato tikrąjį tų paradigms turinį. „Ne už tokią Lietuvą kovojome“, – iki skausmo pažįstamas atodūsis liudija, kad tokio supratimo labai trūko. Sunku nesutikti su knygos autoriaus tvirtinimu, kad „nacionalinis judėjimas <...> žengė koja kojon su negatyvios laisvės (laisvės *nuo*) tikslu išsivaduoti iš priespaudos ir pozityvios laisvės

²¹ Kavaliauskas, *op. cit.*, p. 84–85.

(laisvės kam) tikslu užtikrinti žmogaus teises²². Net jei ir nevisiškai pritarėtume perdėm kategoriškam Z. Norkaus teiginiui, jog „daugelio (jeigu ne daugumos) lietuvių idealas buvo sovietinis socializmas, nudažytas tautinėmis spalvomis“²³, būtina prisiminti, kad *didesnio socialinio teisingumo siekis* (vienas iš Sąjūdžio deklaruojamų tikslų buvo „kova su privilegijomis“) buvo suprantamas kaip integrali tos „pozityvios laisvės“ dalis. Deja, komunizmą pakeitusioje neoliberalioje paradigmoje vietos socialiniam teisingumui numatyta nebuvo.

„Nors laisvinantis iš sovietinės okupacijos buvo puoselėjamos nacionalinės valstybės kūrimo ir stiprinimo viltys, globalizacijos procesai ir neoliberali ekonomikos pertvarka netrukus šias viltis išsklaidė“²⁴, – rašo V. Rubavičius. Keliuose T. Kavaliausko knygos puslapiuose postkomunistinė transformacija Vidurio ir Rytų Europoje įvardijama kaip „neoliberali“²⁵, minima „Čikagos mokykla“ ir jos žymiausias ideologas Miltonas Friedmanas, kurio „trigubos P formulė“ – „privatizacija, privatizacija, privatizacija“ – postkomunistiniuose kraštuose „<...> sugriovė daugybę gyvenimų ir prarijo smulkųjų verslą <...>“²⁶. Vis dėlto, turint omenyje labai plačią prieštaringų neoliberalizmo vertinimų²⁷ skalę, kurioje esama ir kaltinimų „genocidu“²⁸, manau, terminas „neoliberalizmas“ nusipelno dažnes-

²² Kavaliauskas, *op. cit.*, p. 30.

²³ Norkus Z., „Sparčios sėkmingos pokomunistinės transformacijos ir jos nesėkmės „dešniai“: daugiareikšmių kintamųjų kokybinė lyginamoji analizė“, *Politologija* 4 (60), 2010, p. 38.

²⁴ Rubavičius V., *Postmodernusis kapitalizmas*, Kaunas: Kitos knygos, 2010, p. 226.

²⁵ Kavaliauskas, *op. cit.*, p. 57, 173.

²⁶ Ten pat, p. 94.

²⁷ Marekas Skovajsa (Prahos Karolio universitetas) recenzuojamos knygos „Įžangoje“ rašo, kad kapitalizmo restauracija ir neoliberali reforma regione nebelaikoma vien tik gėriu, ir esama priešingos stiprėjančios tendencijos vakarietiškoje liberalioje demokratijoje bei kapitalizme įžvelgti „Trojos arklių“, už kurio slypi naujos Vidurio Europai primetamos išnaudojimo formos (p. xiii). Čia prisiminkime jau minėtą knygos autoriaus teiginį: „Atrodo, kad Vakarai norėjo apglėbti Vidurio Europą ne mažiau (jei ne daugiau), nei pastaroji norėjo susijungti su Vakarais.“

²⁸ „Neoliberalizmas iš prigimties yra genocidinis (ir savižudiškas), nes tam, kad egzistuotų, jis turi ryti savo paties uodegą. Kitais žodžiais, „žudydamas“ darbininkų klasę,

nio vartojimo. Vargu ar teisinga laikyti atsitiktinumu tai, kad beveik visur Vidurio ir Rytų Europoje, kur buvo vykdomos neoliberalios reformos (ir kur iki jų demografinės kreivės kilo aukštyn), pastaruosius du dešimtmečius regime gana liūdnas demografines tendencijas. Knygos autorius rašo: „Vidurio Europoje liberalas turi klausti: kokios yra nacionalizmo Vengrijoje ir kitose šalyse prielaidos ir istorinis kontekstas?“²⁹ Galbūt tame istoriniame kontekste ne paskutinė vieta priklauso neoliberaliai Europos *dabarčiai*?³⁰ Sunku pasakyti, ar Baltijos šalių ir Rusijos dialogas dėl konfliktuojančių istorijos interpretacijų būtų vaisingesnis, jei postkomunistinėje Rusijoje būtų pavykę sukurti socialiai teisingesnę visuomenę. Rašantis šias eilutes mano, kad drastiškos Boriso Jelcino administracijos pradėtos (ir aktyviai Vakarų remiamos) neoliberalios reformos, kainavusios Rusijai keliais milijonais sumažėjusį jos gyventojų skaičių ir sukūrusios socialiai bene neteisingiausią visuomenę visoje postkomunistinėje erdvėje, prisidėjo prie situacijos, kai, pasak knygos autoriaus, „<...>

---

kapitalizmas sau pačiam kasasi duobę. Kai miršta darbininkų klasė, miršta visuomenė, o tai galiausiai veda į paties kapitalizmo mirtį“, – rašo vienas iš autorių ir daro išvadą: „<...> esama neatidėliotinos būtinybės peržiūrėti neoliberalų visuomeninių vertybių ir laisvosios rinkos supratimą. Dabartinis kapitalizmo režimas turi būti pakeistas patvaresniu. Kapitalistinis režimas turi įgyvendinti pamatinį liberalizmo principą, skelbiantį, kad ekonomika turi tarnauti daugumos gerovei, o ne *vice versa*. Priešingu atveju *homo economicus* gali išsivystyti į *homo homini lupus* ir pastūmėti link genocidinių visuomenių atsiradimo tiek lokaliu, tiek globaliu lygmeniu“ (Siswo Pramono, „The Genocidal Global Politics and Neoliberalism“, *Journal of Economic and Social Research* 4 (2), 2003, p. 115–138, <<http://www.fatih.edu.tr/~jest/Neoliberalism.pdf>>).

²⁹ Kavaliauskas, *op. cit.*, p. 67.

³⁰ „Trumpos neoliberalizmo istorijos“ autorius rašo: „Laisvės“ redukovimas į „verslo laisvę“ atpalaiduoja visas tas „negatyvias laisves“, kurias Polanyi regėjo kaip neatstojamai susaistytas su pozityviomis laisvėmis. Neišvengiamas atsakas yra socialinių solidarumų rekonstrukcija įvairiomis kryptimis – iš čia atgimstantis susidomėjimas religija ir moralumu <...>, ir netgi senesnių politinių formų (fašizmo, nacionalizmo, lokalizmo ir kitų) atgimimas. Grynoje neoliberalizmo formoje visada slypi grėsmė susilaukti atpildo autoritarinio populizmo ir nacionalizmo pavidalu“ (Harvey David, *A Brief History of Neoliberalism*, 2007, New York, Oxford University Press Inc., p. 80–81).

tenka abejoti pačios bendros erdvės, kurioje saugiai koegzistuočių konkuruojančios interpretacijos, galimybe“³¹. Juk nemaža dalis tų, kurie teisina Josifą Staliną arba pozityviai vertina komunistinę šalies praeitį, tai daro ne tiek iš meilės diktatoriui ir komunistinei praeičiai, kiek tiesiog iš neapykantos postkomunistinei (neoliberaliai) dabarčiai...

Bet gal šis dažnai su ne ypač pozityviais dalykais asocijuojamo termino „neoliberalizmas“ vengimas tiesiog atspindi optimistiškesnę T. Kavaliausko požiūrį į postkomunistinę Vidurio Europos transformaciją už tą, kurio laikosi šios recenzijos autorius.

ANDRIUS MARTINKUS

---

³¹ P. 154.